

Şeyhî
divanının
ilk iki sayfası
(Millet Ktp.,
Ali Emiri Efendi,
Manzum,
nr. 238)

şi ve dua bölümlerini içeren *Harnâme*'de, çalışmaktan yorulmuş zavıf bir eşeğin besili öküzleri görüp onlara imrenmesi ve boynuz ararken kulağından ve kuyruğundan olması anlatılmaktadır. Hasan Özdemir'e göre Şeyhî bu hikâyeyi Arapça bir atasözünü, Emîr Hüseyinî'nin *Zâdü'l-mü-sâfirin*'inde geçen bir eşek hikâyesini, İbrânî geleneğindeki eşek hikâyesini ve Ezop masallarındaki varyantlarını değerlendirerek yazmıştır. II. Murad'a sunulan, sosyal hiciv bakımından Türk edebiyatının en güzel eserlerinden kabul edilen ve dilinin sadeliği yanında canlı tasvirleriyle dikkat çeken *Harnâme*'yi, Tahir Olgun (*Germiyanlı Şeyhî ve Harnâmesi*, Giresun 1949) ve Faruk Kadri Timurtaş (*Şeyhî'nin Harnâmesi*, İstanbul 1971) yayımlamıştır.

Nicholas N. Martinovitch'e göre Şeyhî'nin *Ferah-nâme* adlı bir mesnevisi daha bulunmaktadır (bk. bibl.).

Osmanlı Müellifleri'nde Şeyhî'ye *Ken-zü'l-menâfi' fi ahvâl-i-emzice ve't-tabâyî* adlı bu kitap isnat edilmekteyse de (Yücel, s. 34) eserin üslûp, muhteva ve dil açısından Şeyhî'ye ait olmadığı kabul edilmektedir (bk. *Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin*'i, s. 100). *Osmanlı Müellifleri*'nde Şeyhî'ye atfedilen *Dürerü'l-akâid* adlı eserin Şeyhî mahlasını kullanan Şemseddin Sivâsî'ye ait olduğu Abdülbaki Gölpınarlı tarafından ileri sürülmüştür (İA, XI, 423). Yine *Osmanlı Müellifleri*'nde Şeyhî'nin Feridüddin Attâr'a ait *Hâbnâme*'yi nazmen tercüme ettiği ve *Neynâme* adlı bir eserinin daha bulunduğu belirtilmiş ve bunların kayıtlı olduğu kütüphaneler zikredilmişse de bu eserler henüz ele geçmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin'i: *İnceleme-Metin* (haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul 1980, s. 60, 74, 100; *Şeyhî Divanı: İnceleme-Metin-Dizin* (haz. Halit Biltekin, doktora tezi, 2003), AÜ Sosyal Bi-

limler Enstitüsü; *Âşıkpaşazâde, Târih*, s. 116-117; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 530-533; Sehi, *Tezkire* (Kut), s. 168-170; *Âşık Çelebi, Meşâirü's-şu-ara*, vr. 253^b-254^b; Latîfî, *Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 337-345; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 128-129; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1279, I, 278-279; *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 111-114; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 529-531; Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 238^a; *Sicill-i Osmânî*, III, 113; Fâik Reşad, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1329, s. 80-101; *Osmanlı Müellifleri*, II, 254-256; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târih-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul 1338, I, 47-52; Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926) (haz. Orhan F. Köprülü - Nermin Pekin), İstanbul 1980, s. 363-364; Hasan Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbâ Dair Manzum Bir Eseri*, İstanbul 1937, s. 34; Halil Kadri Erdem, *Kütahya Mesireleri*, Kütahya 1938, s. 24, 281; A. Zajczkowski, *Le poème iranien Hüsrev-ü-Sirin en version turque-osmanlie de Seyhî*, Warszawa 1963; Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1968; a.mlf., "Harnâme", *TDED*, III/3-4 (1949), s. 369-387; a.mlf., "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Hikâyesi", a.e., IX (1959), s. 65-88; a.mlf., "Şeyhî'nin ve Nizâmî'nin Hüsrev ü Şirinlerinin Konu Bakımından Mukayesesi", a.e., X (1960), s. 25-34; a.mlf., "Şeyhî'nin Eserleri", a.e., XI (1961), s. 99-108; Âmil Çelebioğlu, *Türk Mesnevî Edebiyatı*, İstanbul 1999, s. 225-239; Nicholas N. Martinovitch, "Farah-nâme of Shaikhi", *JRAS* (1929), s. 445-450; Nihad M. Çetin, "Arapça Birkaç Darb-ı Meselin ve Şeyhî'nin Harnâme'sinde İşlediği Hikâyenin Menşei Hakkında", *ŞM*, VII (1972), s. 227-243; Orhan Bilgin, "Şeyhî Hakkında Yeni Bilgiler", *MÜTAD*, sy. 7 (1993), s. 121-139; Yaşar Akdoğan, "Şeyhî Divanı'nı Tenkit; Germiyanlı Şeyhi ve Divânî ile İlgili Yanlışlıklar ve Eksiklikler", *TDA*, sy. 116 (1998), s. 5-13; Mustafa Özkan, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rûmî'nin Şirin ü Perviz'i", *İlmî Araştırmalar*, sy. 9, İstanbul 2000, s. 179-192; Necatî Sungur, "Divan Şairlerinin Birbirlerine Yönelik Tenkitlerinin İlk Örneklerinden Biri: Cafer Çelebi'nin Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı Tenkidi", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 17, Ankara 2001, s. 71-77; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Germiyanogulları", *İA*, IV, 769-770; Abdülbaki Gölpınarlı, "Şemsîye", a.e., XI, 423.

HALİT BİLTEKİN

ŞEYHÎ MEHMED EFENDİ

(ö. 1144/1731)

Nakşibendî şeyhi,
biyografi yazarı ve şair.

1078 Receb ayı sonlarında (Ocak 1668) İstanbul'da doğdu. Dedesi simkeşbaşı Mehmed Ağa, babası dönemin şairlerinden Simkeşzâde diye tanınan Hasan Feyzi Efendi'dir. İlk eğitimini Nakşî şeyhi olan babasından aldı. Medrese tahsilini tamamlayarak Cemâziyelâhir 1096'da (Mayıs 1685) Anadolu Kazaskeri Ebûsâidzâde Feyzullah Efendi'den mülâzım oldu. Bir süre onun tezkirecilğini yaptı ve ardından bazı medreselerde görevlendirildi. Bu arada tasavvufa ilgilendi. 1690 yılında babasının ölümü üzerine onun yerine Edirnekapı dışındaki Otakçılar'da bulunan Emîr Buhârî Dergâhı'nın şeyhliğine getirildi. Burada yaklaşık kırk yıl ders verdi ve postnişinlik yaptı. 15 Muharrem 1144'te (20 Temmuz 1731) vefat eden Mehmed Efendi'nin ölümüne "abd-i huçeste" ve "zamân-ı hâtime" ibareleri tarih düşürülmüştür. Mezarı, bu teke ile Kemalpaşazâde'nin türbesi arasında dergâhın minaresine yakın bir yerde babasının mezarı civarındaydı. Gerek teke gerekse buradaki mezarlar çevre yolu yapımı sırasında ortadan kalkmıştır. Çağdaş Sâlim tarafından iyi huylu, edep, zeki, her şeyin doğrusunu öğrenme ve gerçeği yazma hususunda özenli, dünya hırslından uzak bir kişi olarak nitelendirilmiştir. Râmiz de onu edebiyat, tarih, şiir ve inşâda üstün bir şahsiyet diye tanımlamıştır.

Şeyhî Mehmed Efendi'nin en önemli eseri *Vekâyü'l-fuzalâ* adlı biyografi kitabı olup Nev'îzâde Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâik*'inin zeylidir. Eserde "tabaka" genel başlığıyla 1042-1144 (1632-1731) yılları arasında yaşayan âlim ve şeyhler hakkında bilgi verildikten sonra dönemin şairleri ayrı başlık altında anlatılır ve şiirlerinden örnekler verilir. Üç cilt olan eserin müellifin bizzat kaleme aldığı ilk iki cildi dönemin sadrazamı Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya sunulmuş, Hekimoğlu Ali Paşa'nın emriyle oğlunun temize çektiği III. cilt I. Mahmud'a takdim edilmiştir. *Vekâyü'l-fuzalâ*'nın telif sebebi, daha önce Uşşâkizâde İbrâhim Efendi tarafından kaleme alınan *Zeylü'z-zeyli Atâî* adlı eserin beğenilmemesidir. Şeyhî Mehmed Efendi bu kitabı tertip bakımından hatalı, bilgi yönünden eksik ve itinadan yoksun bulmuş, kendi zeylini Nev'îzâde'nin bıraktığı

yerden başlatmış ve eserini 1130'da (1718) tamamlamıştır. Kitabın adı ebced hesabıyla telif yılını verir. Eserinde eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye müellifi Taşköprizâde, bunun mütercimi Mehmed Mecdî Efendi ve özellikle "müverrih-i celîlü'l-kadr" diye nitelediği Atâî'yi örnek alan Şeyhî Mehmed Efendi her padişah dönemine bir tabaka tahsis etmiş ve o dönemin 40 akçelik medreselerinden sonraki müderrislerini, tarikat şeyhlerini ve seleflerinden farklı olarak şairleri ölüm tarihlerine göre sıralamıştır. Ayrıca her padişah döneminin sonuna görevde bulunmuş Kırım hanlarının ve sadrazamların biyografisini eklemiştir; şeyhülislamları, kaptan-ı deryâları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle nakîbüleşrafları; başta İstanbul olmak üzere Ankara, Bağdat, Bosna, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eyüp, Filibe, Gence, Halep, Hemedan, Galata, İzmir, Kayseri, Konya, Kudüs, Kütahya, Lefkoşe, Manisa, Maraş, Medine, Mekke, Mısır, Revan, Sakız, Selânik, Sofya, Şam, Tebriz, Tire, Tokat, Trablusşam, Üsküdar ve Yenişehir-i Fener gibi yerlerde kadılık yapanların listesini vermiş, her padişah devrine ait siyasal olayları da özetlemiştir. Bunlar arasında vak'anüvis

tarihlerinde yer almayan 1142 (1729-30) yılı olaylarının ayrı bir önemi vardır. Öte yandan Şeyhî, Atâî'nin *Zeyli-Şekâik*'inde bulunmayan bazı kişilerin biyografisini vermekle selefinin eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır. Bir asır gibi uzun bir dönemin vefeyatını içeren *Vekâiyü'l-fuzalâ*'da 2058 kişiden söz edilir. Şeyhî eserini telif ederken yazılı ve şifahi kaynaklardan yararlanmıştı. Yazılı kaynakların en önemlisi şeyhülislâm defterleridir. Nitekim çağdaşı Sâlim onun doğruyu bulmada çok titiz çalıştığını ve özellikle bu defterleri kullandığını vurgular (*Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 442). Müellif diğer kaynaklarını eserinde yer yer zikreder. Bunlardan Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezâtı*, Riyâzî Mehmed'in *Riyâzü's-Şuarâ*'sı, başta *Ravzatü'l-ibrâr* olmak üzere Karaçelebizâde'nin bazı eserleri, Şeyh Mehmed Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-ihvânı*, Naîmâ'nın *Târihi*'nin esasını teşkil eden Şârihu'l-Menârzâde'nin meçhul eseriyle Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin *Târihi*'i isimlerini zikrettiği eserlerdir. Kendisinden övgüyle söz ettiği Kâtib Çelebi'nin kitaplarından faydalandığı da söylenebilir. Babası Hasan Feyzi Efendi'den sadece şifahi nakillerde bu-

lunmaz, başta tarih düşürme olmak üzere diğer konularda da yararlanır. Her ne kadar beğenirse de eserinin 1106 (1694-95) yılına kadar gelen kısmı için Uşşâkizâde'nin *Zeylü'z-zeyli Şekâik*'ini kullanır. Uşşâkizâde ile Şeyhî arasındaki ifade benzerlikleri her ikisinin aynı kaynakları kullanmış olmasıyla açıklanabilirse de Şeyhî'nin, Uşşâkizâde zeylinin doğruluğuna kanaat getirdiği kısımlarından faydalanmasını tabii karşılamak gerekir. Atâî'nin *Zeyli-Şekâik*'i gibi ünlü bir eserin zeyli olmasına rağmen onun kadar şöhrete kavuşamayan *Vekâiyü'l-fuzalâ*'dan sadece tarihçiler faydalanmamış, ihtiva ettiği yüzlerce şair biyografisi dolayısıyla tezkiretü'sşuarâ müellifleri de eserden yararlanmıştı. Sâlim ve halefi *Âdâb-ı Zurefâ* yazarı Râmiz bunlardan sadece ikisidir. *Vekâiyü'l-fuzalâ*'nın Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde birçok nüshası vardır. Ali Uğur tarafından kısmen yayımlanan eser (bk. bibl.), Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi'deki yazmaları diğer yazmalarla karşılaştırılıp tamamlanarak *Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri* içerisinde bir giriş ve dizinler ilâvesiyle Abdülkadir Özcan tarafından tıpkıbasım halinde yayımlanmıştır (I-V, İstanbul 1989).

Şeyhî Mehmed Efendi'ye izâfe edilen *Takvimü't-tevârih Zeyli* 1146 (1733) yılına kadar gelir. Ancak Şeyhî, Kâtib Çelebi'nin biyografisinde birçok eseri yanında *Takvimü't-tevârih*'ten de söz ettiği halde (*Vekâiyü'l-fuzalâ*, I, 264) bu esere bir zeyil yazdığını söylemez. Eserin nâşiri İbrâhim Müteferrika bu hususu kaleme aldığı önsözde belirtir. Şeyhî'nin zeyli *Takvimü't-tevârih*'in (İstanbul 1146) 135-156 sayfaları arasındadır. Fındıklılı İsmet Efendi de bu zeyilden bahseder (*Tekmiletü's-Şekâik*, s. 334). Fakat Şeyhî 1144'te öldüğüne göre İbrâhim Müteferrika son iki yılın olaylarını muhtemelen *Vekâiyü'l-fuzalâ*'dan yararlanarak esere eklemiştir. Aynı şekilde Şeyhî, Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ-yı Atlas Minor*'undan söz ettiği halde kendisine izâfe edilen (İsmet, s. 334; Babinger, s. 293-294) *Cihannümâ-yı Avrupa*'dan bahsetmez. Şeyhî Mehmed Efendi'nin ayrıca esmâ-i hüsnâya dair Arapça bir manzumesi (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 790/4, vr. 65^b-67^a), sâkinâme türünde bir mesnevisiyle (Atatürk Üniversitesi Ktp., M. Seyfettin Özge, Ağâh Sırrı Levent Yazmaları, nr. 12) *tevhide dair bir kasidesi* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 827/22, vr. 179-180) ve "Şeyhî" mahlasıyla bazı şiirleri vardır.

Vekâiyü'l-fuzalâ'nın (*Zeyli-Şekâik*) ilk iki sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2361)

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I-III, tür.yer., ayrıca bk. neşreden giriş, s. VII-XIII; Sâlim, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara 2005, s. 442-443; *Râmîz ve Âdâb-ı Zuraflâ'sı: İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük* (haz. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 177; Flügel, *Handschriften*, II, 396-397; İsmet, *Tekmiletü'ş-Şekâik*, s. 331-335; *Sicill-i Osmânî*, III, 183; *Osmanlı Müellifleri*, III, 74; *TCYK*, s. 743-747; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 389-391; a.mlf., *Arapça Yazmalar*, III, 579; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984, I, 360-363; H. G. Majer, *Vorstudien zur Geschichte der İlimiye im Osmanischen Reich I. Zu Usâkizade, seiner Familie und seinem Zeyl-i Şakayık*, München 1978; a.mlf., "Uşşâki-zâde", *İA*, XIII, 77-80; Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983, I, 380; II, 675, 698, 788; Babinger (Üçok), s. 292-294; Ali Uğur, *The Ottoman 'Ulemâ in the Mid-17th Century: An Analysis of the Vakâ'i'ü'l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhî Ef.*, Berlin 1986; Abdülkadir Özcan, "Şeyhî'nin Vekâiyü'l-fudalâ'sının Bilim Tarihi Bakımından Önemi ve Değeri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* (haz. Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul 2001, s. 117-132; Ali Canib, "Vekâiyü'l-fudalâ", *HM*, III/75 (1928), s. 2-3; Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde al-Şakâik al-Nu'maniya Tercüme ve Zeyilleri", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 166-167.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ŞEYHİYYE

(الشيخية)

Ahmed el-Ahsâî'nin

(ö. 1241/1826)

düşünceleri etrafında teşekkül eden,
sonraları Keşfiyye olarak da anılan
İmâmî-İsnâaşerî temelli
dinî-kelâmî ekol.

XIX. yüzyıldan itibaren özellikle İran ve Irak'ta etkili bir grup haline gelen Şeyhiyye, kurucusunun ve sonraki liderlerinin dinden uzaklaşmış kişiler diye suçlanması ve İsnâaşerîyye dışına itilmesi sebebiyle düşüncelerini Usûliyye Şîasıyla uzlaştırmaya çalışmış ve zaman içinde kendini ayrı bir fırkadan ziyade Şîa içinde bir düşünce ekolu olarak benimsetmeyi kısmen başarmıştır. Şeyhiyye'nin kurucusunun Şeyh Ahmed el-Ahsâî olduğu kabul edilir. Bazı Şîî müellifleri tarafından "tercümânü'l-hükemâi'l-müteellihîn, lisânü'l-urefâ ve'l-mütekellimîn, gururü'd-dehr ve feylesüfû'l-asr" gibi abartılı unvanlarla anılan Ahsâî (meselâ bk. Hânsârî, I, 88-89) bir grup müellifçe de Endonezya taraflarından gönderilmiş Batı asıllı bir kişi diye belirtilir (meselâ bk. Muhsin Abdülhamîd, s. 49). Kırk yaşına kadar Ahsâ'da kalan, daha sonra Kerbelâ ve Necef'teki medreselerde öğrenim görerek müctehid pâyesini elde eden, bu arada te-

osofik metinler, tıp, nücûm, harf, sayı ve tılsımlarla ilgili çalışmalar yapan, bilhassa imamlar hakkında birtakım rüya, müşahede ve tecrübelerini ortaya koyan Ahsâî, imamlardan Kur'an ve hadisleri yorumlama konusunda yetki aldığını belirterek asıl bilgi kaynaklarının sezgi ve ilham (keşf) olduğunu söylemiştir (Hüseyin Ali Mahfûz, s. 9-24). Ahsâî Kazvin'de bulunduğu sırada mi'râcin, ayrıca vuku bulacak haşrin cismaniliğini reddetmesi ve ilâhî fiillerin imamlara tefvîz edildiği konusundaki düşüncelerinde İsnâaşerîyye'nin görüşlerine muhalefet etmesi yüzünden küfürle itham edilmiştir. Ömrünün sonuna doğru hacca gitmek üzere yola çıkmış ve Medine yakınlarında vefat ederek Cennetü'l-bakî'da defnedilmiştir (bk. AHSÂİ). Şeyhiyye, Şîa'nın dinî doktrin ve usulü konularında farklı düşünceler ileri sürenlerin oluşturduğu bir ekoldür. Bu düşüncelerin tahlili neticesinde Şeyhiyye'nin, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin nazarı tasavvuf anlayışı yanında Sühreverdi'nin İşrâki teosofisinden yararlanan İsfahan kökenli hikmet-i ilâhî ekolünün gelişmiş şekli olduğu ortaya çıkar.

Ulûhiyyet. Allah hay, kadîm, bâki ve âlîmdir. O'nun biri zâtî, diğeri muhdes olmak üzere iki tür ilmi mevcut olup zâtî ilmi zattan ayrılmaz, muhdes ilmi ise yaratılmışlar arasında icra ettiği hususların bilgisidir. Zâtî ve muhdes ayrımı Allah'ın bütün sıfatları için uygulanabilir. Buna göre ilâhî sıfatlar biri kadîm, diğeri muhdes şeklinde ikiye ayrılır. Bir şeyin bilinebilmesi için bilenle bilinen arasında benzerliğin olması şarttır. Allah ile insan arasında benzerlik bulunmadığından insanın O'nun zâtını bilmesi mümkün değildir. Şu halde Allah dünyada da âhirette de gözle görülemez. İrade ve kelâm zâtî değil fiilî sıfatlardandır ve hâdistir. Âlemin meydana gelişinin sebebi ilâhî iradenin taallukudur. Bu düşüncenin sonucu olarak Şeyhiyye'nin, sûfilerin vahdet-i vücûd ve Allah ile mistik birleşme (ittihad) telakkilerini reddettiği anlaşılmaktadır.

Nübüvvet. İnsanlar Allah'ın emir, yasak ve tavsiye şeklindeki tebliğlerini doğrudan alma imkânına sahip olmadıkları için Cenâb-ı Hak vahyini seçtiği elçiler vasıtasıyla bildirir. Fertlerin ve toplumların ihtiyacını karşılamak üzere peygamber gönderilmesi gerektir. Hz. Muhammed son peygamberdir. Peygamber fizikî görünüm ve ahlâk açısından en mükemmel kişidir, hayatı boyunca her türlü günahattan korunmuş, ulaşılması mümkün olanın ötesinde kabiliyet ve sıfatlarla donatılmıştır. Bu ümetin peygamberi bütün insanlığa gön-

derilmiştir. İsrâ ve mi'râc cismanî değildir ve Hz. Muhammed'in misal âlemindeki varlığıyla cereyan etmiştir.

İmâmet. Peygamber'den sonra onun yerine geçecek, adına icraatta bulunacak ve getirdiği nizamı koruyacak bir halefinin bulunması gereklidir. Vasî denilen bu kişi peygamberlerin sıfatlarına sahip olup Allah ve Peygamber tarafından tayin edilir, ona itaat Allah'a ve resulüne itaat demektir. Allah'ın iradesinden ortaya çıkan ilk nur nûr-ı Muhammedî'dir; bundan imamların nuru, imamların nurundan müminlerin nuru zuhur etmiştir. Dolayısıyla imamlar yaratılışın vasıtaları, aletleri ve nihâi gayesidir. Onlar mârifetullahı vasıta olmalarının yanı sıra ilâhî lutfun insanlara ulaşması hususunda da aracılık ederler. Şeyhiyye'nin bu düşüncesi İsnâaşerîyye Şîası tarafından tepkiyle karşılanmış, Allah'a ait fiillerin başkasına izâfe edilmesi (tefvîz) biçiminde değerlendirilmiştir. Bu zümre, imamların kabirlerini ziyaret ederken başları hizasında değil ayak uçlarında durup dua ettiklerinden "Püşt-serî", İsnâaşerîler ise imamların başucunda durdukları için "Bâlâ-serî" diye anılmıştır.

Âhiret. Fizikî âlemlerle ruhanî âlem arasında bir misal âlemi vardır. Bu âlem, bir anlamda berzah âlemiyle aynı olup Ahsâî tarafından Süryânice'den alındığı ileri sürülen Hürkalyâ / Huvarkalyâ kelimesiyle ifade edilir. Fizikî âlemlerde bulunan her şeyin Hürkalyâ âleminde bir karşılığı mevcuttur. Bu sebeple bütün insanlar biri fizikî âlemlerde, diğeri Hürkalyâ'da olmak üzere iki varlığa sahiptir. 260 (874) yılında gaybete giren ve halen yaşamakta olan on ikinci imam Muhammed Mehdi el-Muntazar'ın bulunduğu Câbülsâ (Câbülkâ) beldelele Hürkalyâ âleminde yer almaktadır. Cennet ve cehennem de Hürkalyâ âleminde ortaya çıkacak iyilik ve kötülük tarzındaki ferdi hayat şeklinde anlaşılmalıdır. Bu düşünceler de Şeyhiyye ile İsnâaşerîyye arasında büyük ihtilâflara yol açmıştır.

Dördüncü Rükün (er-rüknu'r-râbi'). Şeyhiyye'nin kurucusundan ziyade halefleri tarafından geliştirilen bu esasa göre tevhid, nübüvvet, imâmet, adl ve meâddan oluşan İsnâaşerîyye'nin beş esası adl tevhide, meâd da nübüvvet'e dahil edilerek üçe indirilmiş, bunlara Kâzım Reştî ve Muhammed Kerîm Han Kirmânî zamanında dördüncü rükün eklenmiştir. Bu da Hürkalyâ'da bulunan imamla fizikî âlemlerdeki insanlar arasında aracılık yapan bir kâmil Şîi'nin mevcut olduğu inancıdır. Gâib imamın iradesi onun bu aracıya verdiği tâlimatla yerine getirilir. Nücebâ ve nükabâ